

Et gammelt samisk håndværk genopstår

Af Tom G. Svensson

For den etniske minoritetsgruppe er det yderst vigtigt at markere den kulturelle forskel. Denne kommunikation af kulturelle forskelle er en bekræftelse på kulturens vitalitet. For minoritetsgruppen er det væsentligt at stå samlet om denne markering mod storsamfundet. En etnopolitisk mobilisering må derfor sættes igang, hvor minoritetens handling skal ses som en reaktion på storsamfundets dominans i forvaltningssager, som direkte angår minoriteten. For at realisere visse fælles mål i en fortsat interaktion

med storsamfundet er minoriteten nødt til at bruge en velbegrundet artikulation, som hele tiden sigter mod en formidling af etnisk egenart. På den måde opretholder man endog kulturel livskraft. Det er nemlig først og fremmest i situationer, hvor repræsentanter for forskellige kulturer mødes, med andre ord i interetniske relationer, at etnisk artikulation har sit naturlige ståsted og samtidig får sin berettigelse. Det kan dreje sig om sproget (brug af ens eget sprog/ af storsamfundets sprog påvirket af ens eget sprog-

Forfatteren til denne artikel har skrevet en monografi om Asa Kitok's arbejde, som udkom efteråret 1985 »Asa Kitok och hennes döttrar – en studie om samisk rotsløjde«, Acta Lapponica 21, Nordiska Museet, Stockholm. Da denne bog blev udgivet, besøgte Tom G. Svensson 1. december 1985 Asa Kitok, som da med sine 92 år stadig boede i Allevaara og var i fuld vigør. Interesserede læsere henvises derfor til dette mere omfattende arbejde. Feltarbejdet, som denne artikel bygger på, er i stort omfang gjort muligt ved støtte af Kempes Minnesfond, Härnösand.

Det kan måske umiddelbart undre læsere af »Grønland«, at redaktionen bringer en artikel om et samisk håndværk. Men for redaktionen har det været helt naturligt. For minoritetsfolk som samer og folk i Grønland, Canada, Alaska og utallige andre steder i verden får kunsthåndværket og al egen kunstnerisk udtryksform en stadig større betydning, som får folk til at erkende deres egen kultur-rigdomme. Minoritetsfolk med urbefolkingsstatus må idag leve under et konstant pres udefra, enten fra storsamfundet, som med sin overlegne magt og økonomiske styrke indsnævrer minoritetsgruppen, eller fra samfundskræfter i et større internationalt sammenhæng. Et sådant pres kan let lede til assimilation, dvs. at den kulturelle grænse udviskes og en større kulturel lighed opstår mellem majoritet og minoritet, selvfølgelig på majoritetens vilkår. Problematikken er meget ens i de arktiske lande, og derfor altså en artikel om samisk håndværk i tidsskriftet Grønland.

Asa Kitok fotograferet i 1962 af Tom G. Svensson.

og tankestruktur), yderligere ikke-verbale udtryksformer som brug af klæde- dragt, måde at optræde på, henvisning til kulturspecifikke formål, o. lign. Bortset fra litteraturen i sine forskellige fremtoninger, er kunsten ikke-verbal men yderst tydelig i sin kulturelle markeringskraft. Det gælder såvel den traditionelle kunst, der fungerer som dekorativt element i traditionelt håndværk, såvel som forskellige udtryk for nyskabende kunst indenfor skulptur, maleri og grafik. Det mere raffinerede kunsthåndværk hører naturligvis også hertil.

Den udvikling den etniske kunst har taget i moderne tid afspejler i høj grad minoritetskulturens vitalitet og iboende livskraft. Dette gælder i stor udstrækning minoriteter i arktiske og sub-arktiske områder, som inuit og samer. Nye, dristige veje afprøves når det gælder formgivning og brug af materialer. Stadig flere vælger en karriere som kunstnere, enten som heltidsbeskæftigelse eller som et meningsfyldt arbejde på del-

tid. Antallet af kunsthåndværkere, billedkunstnere og forfattere er i de senere år steget mærkbart, f. eks. blandt samerne, og en lignende udvikling finder man blandt inuit i Grønland, Nordcanada, i Alaska og hos sub-arktiske indianere som Cree og Dene. Man kan sige, at det hele drejer sig om en vidt udbredt målsætning: Man vil bekræfte kulturværdier og eksistensberettigelse overfor sig selv og for omverdenen.

Ofte udspringer en sådan opblussen af traditionelle værdier fra enkelte individers pionerindsats. I det følgende skal jeg tegne et billede af den gamle samekvinde Asa Kitok, født 1893, og hendes kulturarbejde i det stille, når det drejede sig om at give samisk rod-binding nyt liv.

Asa Kitok, 82 år, hjemme i køkkenet i Allevaara 1975. Foto: Tom G. Svensson.

Rod-binding er et gammelt samisk håndarbejde
 Fra midten af 1600-tallet, og måske endnu tidligere, har samerne udført forskellige nytteting af rødder. Man har hovedsagelig benyttet birkerødder, men også andet rodmaterialer fra fjeldverdenen har været brugt, f. eks. rødder af vidje. De ting man lavede var beregnet til husholdningen, osteforme, saltflasker og større eller mindre opbevaringskurve, kopkurve til skørt porcelæn og den lille dåse med låg *unna kårjatj*, til forskellige kostbare småting.

Birkerødder forekommer relativt hyppigt, hvor renerne græsser, og det er et velegnet naturmateriale til husflidsarbejder. I de næsten 300 år, hvor rensdyravlen i svensk sameland var intensiv, dvs. indtil 1920'erne, var det naturligt, at man kombinerede renpasning med husflidsarbejder af rødder. Rensdyrene var dengang betydeligt mere tamme end nu, og det gjorde det muligt at man kunne fordrive tiden med andre sysler. Det gælder især kvinderne, som havde ansvar for dyrene i nærheden af lejrpladsen, mens mændene som regel klarede det hårdere og mere fysisk krævende renvogter-arbejde. Det var også kvinderne der beskæftigede sig med dette specielle håndarbejde, medens mændene fortrinsvis arbejdede i træ og rentak.

Hvor udbredt håndarbejdet med rødder har været i denne periode er det naturligvis vanskeligt at vide helt præcis, men det var imidlertid relativt almindeligt i adskillige samebygder. Det kan vi se i museernes righoldige samlinger. De omtalte rodbindingsarbejder er oprindeligt inspireret af bondekulturen, mens f. eks. fiskegarn og liner, tvundet af

Rødder, som egner sig til binding, findes især i ældre blandingskove med mange vindfælder.

Foto: Tom G. Svensson.

granrødder, som anvendes til fiskeri i indsøer, er betydeligt ældre og er oprindeligt samiske redskaber.

Efterhånden som ideen med brugsting af rødder blev mere omfattende, valgte samerne at forbedre selve bindingsteknikkerne, så brugstingene egnede sig til en mere eller mindre nomadisk tilværelse i vildmarken. De få men vigtige brugsting måtte være ekstra holdbare, tåle stød under lange transporter i ufremkommeligt terræn, og samtidig skulle de tilpasses teltlivets sparsomme plads. Brugstingenes afrundede formgivning gav sig selv. Ligesom begrænsningen af brugsting, som ofte også kunne udformes i træ. I de familier, ingen medlemmer kendte til arbejdet med rødder,

udførte man tingene i træ i en lidt tungere udformning og enklere dekorationer. Men i de hushold, hvor man holdt arbejdet med rødder levende, indså man rod-materialets fordele, både hvad angår formgivningens elasticitet og variationsmulighederne i ornamentikken. Funktionelt kan hertil føjes, at både saltflasken og osteformen af rødder er det solide træmateriale overlegent. Saltet opbevares bedre i en let luftig flaske af rødder, end i den tætte træflaske. Den specielle bindingsteknik, domineret af knudemønstre i spiral, giver osteformen af rødder en jævn fordeling af den nødvendige perforering, som giver renosten en ypperlig konsistens og gør den smukkere. Det sidste var ikke mindst vigtigt, da renoste i lang tid var en vigtig samisk byttevare.

Alt dette hører imidlertid til den tidligere livsform, der byggede på naturalieøkonomi og nomadetilværelsen. Med overgangen til renavl med gradvis tiltagende bofasthed, der til slut fører til at man bygger sig et hus til familien og vælger at rejse i kortere eller længere perioder i de forskellige renbetesområder, har man ikke længere brug for at lave brugsting af rødder. Andre brugsting får da plads i husets køkken, ting man køber, som har betydelig større variationsbredde. Og samerne oplever stærkt den hurtige overgang fra naturaliehusholdet til pengeøkonomien. Denne forandring indtræffer på forskellig tid blandt samerne i begyndelsen af dette århundrede, men i 1920'erne var denne overgang gennemført i de fleste samebygder, f. eks. i Gällivare hvor Asa Kitok voksede op. Man glemte hurtigt

at arbejde med rødder. Samernes særegne kunst at lave brugsting af rødder, der til tider havde nået sådanne højder i det Lule-samiske område, reduceredes til et minde om tidligere generationers sameliv, som nu kun kunne ses på museerne.

Asa Kitok havde indtil hun blev gift i 1922 selv oplevet den tid, hvor arbejdet med rødder var et naturligt arbejde for samekvinder under renvognningen. Og efter en lang pause er hun den eneste samekvinde i sin generation, der genoptager denne kunst i 1940'erne. Det var da hendes yngste barn havde nået skolealderen, og hun dermed fik lidt mere tid til sig selv. Asa Kitok var nemlig blevet enke allerede i 1933, hvorved hun blev eneforsørger for 6 børn. Det der fik hende til at genoptage kunsthåndværket med rødder var ikke som tidligere at supplere husholdets brugsting, og hun havde heller ikke i tankerne at skaffe sig en alternativ indtægt. Hun havde blot i tankerne, at hun ville lære dette håndværk videre til sine døtre. Hun havde oplevet det som helt forkert, at kunsthåndværket med rødder var glemt af samerne på så relativ kort tid. Derfor nærede hun et håb om at kunne bidrage til kendskabet til samernes arbejde med rødder blev ført videre, selv om det var i det små. I tørve-kåten ved den vidstrakte Sjaunja-mose indledte Asa Kitok en ny epoke i samisk kulturhistorie, den hvor kunsthåndværket med rødder fik nyt liv.

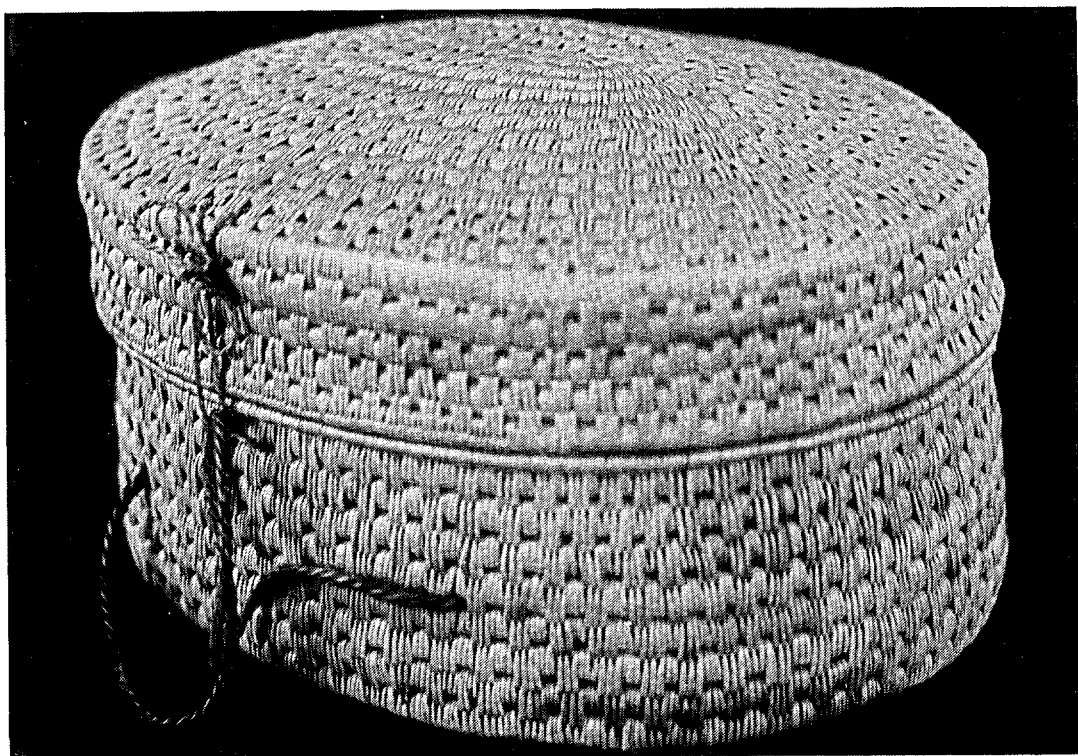
Efterhånden som det blev kendt, at en kvinde der ude i ødemarken lavede arbejder med rødder, og at hendes arbejder var af meget høj kvalitet, begyndte

Asa Kitok endog at få bestillingsopgaver. I begyndelsen kom disse henvendelser udefra sporadisk, men efterhånden voksede interessen, og hun kunne gradvis gå over til at være fuldtids kunsthåndværker. Arbejdet gav hende både et levebrød og en stadig større plads i hendes hverdag. For at klare sig kunne hun udelade en del hårdere arbejde som fiskeri og fangst til fordel for et kulturelt meningsfyldt arbejde, som gav hende mindst lige så mange penge.

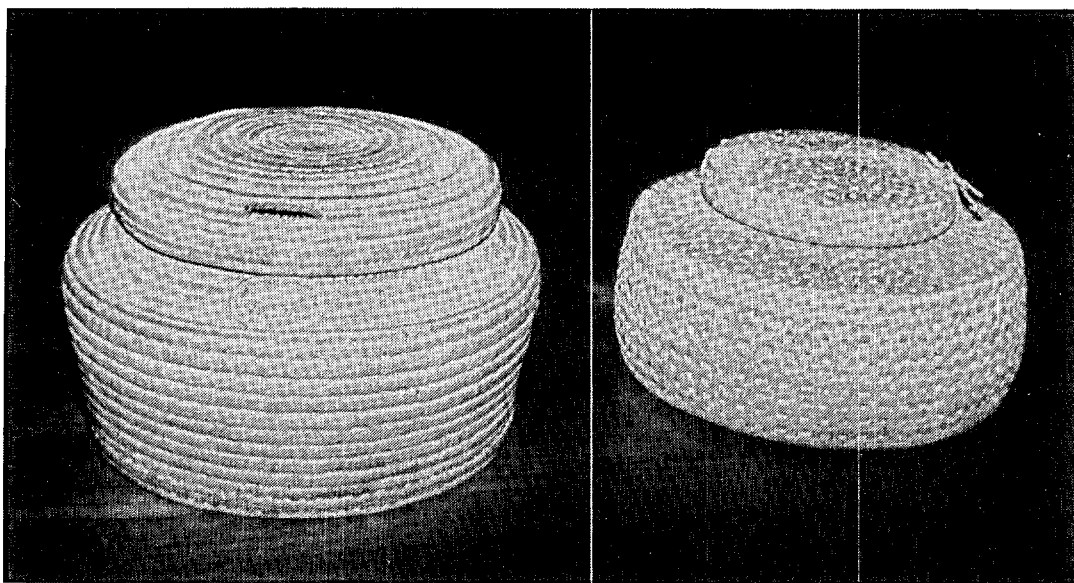
De økonomiske forudsætninger må lægges tilrette, så man får tilstrækkelig tid til at koncentrere sig om kunsthåndværket. Arbejder med rødder er nemlig

*Nyinds samlede rødder skraber man tit i fællesskab. Her ses Asa Kitok i køkkenet med sin ældste datter Margit.
Foto: Tom G. Svensson.*

Den store æske med låg regnes for Asa Kitoks dristigste nyskabelse. Den er enormt tidskrævende at lave, og Asa Kitok nåede kun at udføre tre af disse arbejder i sine 35 år som aktiv kunsthåndværker. Hendes døtre har senere taget tråden op og forbedret æsken betydeligt. Deres arbejder hører til de mest kostbare samiske håndarbejder og er eftertragtede af museer og pengestærke privatsamlere. Foto: Tom G. Svensson.

Asa Kitoks arbejde t. h. er inspiration for datteren Margits arbejde til venstre i billedet. Foto: Tom G. Svensson.

særligt tidskrævende, indsamling og bearbejdning af råmaterialet tager vældig lang tid og selve bindingen er et omstændigt arbejde, som går meget langsomt. For at man skal kunne leve af det og samtidig kunne udvikle dette specielle kunsthåndværk, kræves et helhjertet engagement uden at man behøver at beskæftige sig med alt for mange andre ting. Børnene som voksede op måtte derfor hjælpe til med familiens mange selvforsynings-aktiviteter, mens deres mor mere og mere koncentrerede sig om kunsthåndværket.

I begyndelsen dominerede de gamle indlærte former. Men for at tilgodese markedet må disse gives nye funktioner. Osteformen anvendes ikke mere til ren ost. Den bliver til en smuk brødkurv, og kurvene med låg og saltflasken bliver eftertragtede prydenstande, som naturligvis også kan bruges til opbevaring af diverse småting.

Det er imidlertid som nyskaber og læremester fra den ældre generation, at Asa Kitok har gjort sig mest bemærket. Flasker af rødder i helt andre udformninger end den oprindelige saltflaske blev en udfordring hun tog op som svar på udefra kommende ønsker. Hendes kunder bestilte ofte ting som ikke indgik i det sædvanelige samiske udstyr, og hun tøvede aldrig med at give sig i lag med vanskelige, hidtil uprøvede former. Hun var samtidig ivrig efter at finde nye veje i formgivningen i dette meget begrænsede kunsthåndværk. Hvad hun gik i kast med for at afprøve rodmaterialets muligheder ledte klart tilbage til samisk kultur.

Den gamle samiske *kisa*, den store opbevaringskiste af træ, og *nahppe*, samernes mælkeskål af en rund udvækst på birkestammen (bjørkvril), inspirerede Asa Kitok. Hun var fortrolig med disse former i træ, og disse smukt, afrundede

former prøvede hun at efterligne i rod-binding i et forsøg på at forny sit kunsthåndværk. Og netop disse yderst vanskelige former hørte til de mest eftertragtede og prisværdige ting, Asa Kitok nogensinde har fremstillet. Det er med disse nyskabelser hun har fået en position i forreste række blandt samiske håndværkere og traditionsbærere.

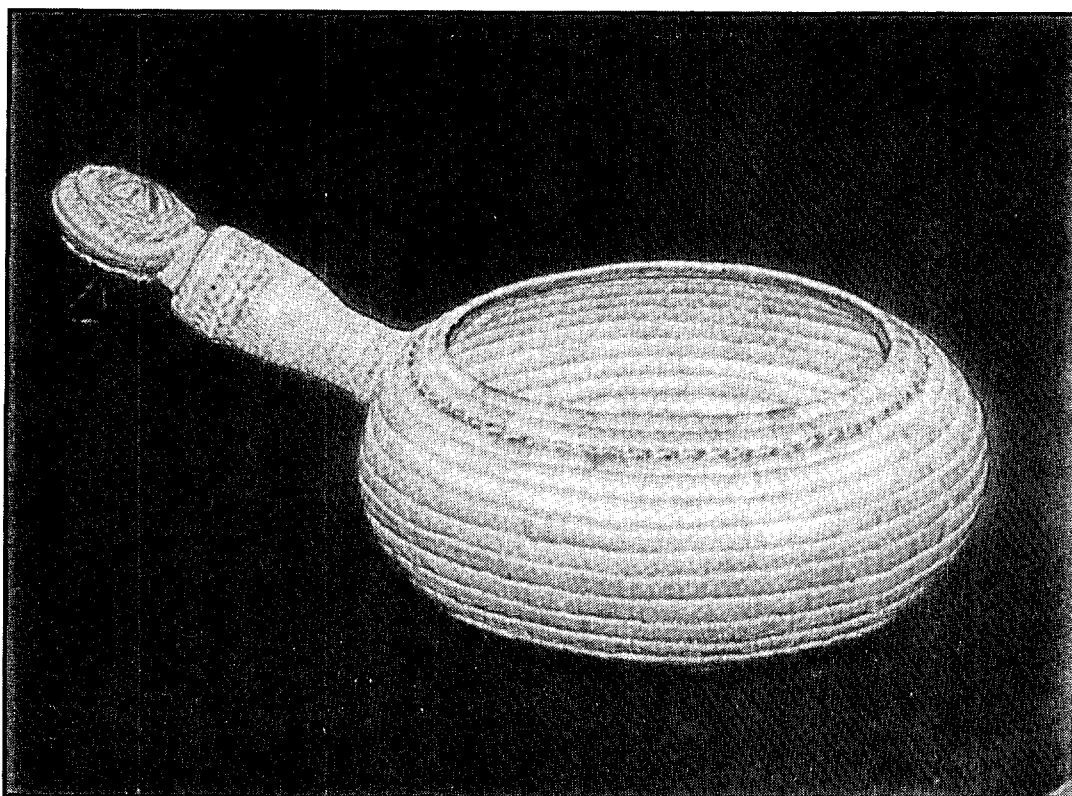
Hendes færdigheder spredtes senere ikke kun direkte som inspiration i familien til hendes egne døtre, men også til andre samiske kvinder gennem organiserede kurser. Denne kundskabsformidling har dog endnu ikke frembragt flere aktive rodbindere, men indsigten i det gamle håndværk er gennem denne kursusvirksomhed spredt til mange samer. To af Asa Kitoks døtre, Margit og Ellen, valgte dog dette kunsthåndværk som en naturlig heltidsbeskæftigelse efterhånden som familiesituationen tillod det. Det er også disse to, der med udgangspunkt i moderens idéinspiration, har ført arbejdet videre mod et raffineret kunsthåndværk. Nye bindings-teknikker, mønsterkombinationer, brug af yderst fine, nærmest sytrådstynde rodfibre, samt veksling mellem barkede og ubarkede rødder for at fremhæve farveskift, er nye midler til at øge skønhedsværdien i disse arbejder og til at give dem et klart æstetisk udtryk.

Det tidspunkt hvor Asa Kitok valgte at genoptage sit håndværk faldt sammen med en nyvakt interesse for samehåndværk i almindelighed. Alle traditionelle håndværks-grene, til dels uafhængige af hinanden, gennemgik en lignende metamorfose, som kom rigtig igang efter krigen stærkt hjulpet på vej dels af den

nydannede forening for samisk kulturarbejde, *Same/Ätnam*, dels af Samernes Folkehøjskole i Jokkmokk, grundlagt 1942. Interessen for det kulturspecifikke, at udtrykke noget distinkt, parret med en øget kvalitetsbevidsthed, baner vej for samehåndværkets genopståen og opsving. Efterhånden som disse idéer spredtes og en markedssituation udenfor samernes egne led blev etableret, lagdes grunden til nye indtægtskilder blandt samerne. At lave kunsthåndværk bliver en samerelevant beskæftigelse på linie med renavl og andre samiske erhverv. For en del bliver kunsthåndværket en ret indbringende heltidsbeskæftigelse, for betydeligt flere indskrænker det sig til et betydeligt økonomisk bierhverv. I mange tilfælde giver kunsthåndværket netop den ekstraintægt som er nødvendig for at man kan blive boende i rensame-fællesskabet, selv om man kun har få rener. I den sidste ende udfylder kunsthåndværket de passive perioder i renarbejdet.

Efterspørgslen på samisk kunsthåndværk af høj kvalitet er ikke i aftagende. Kundekredsen består både af interesserede samer, som i stigende grad finder det meningsfyldt at udsmykke hjemmet med samisk kunst og kunsthåndværk i modsætning til udelukkende at skaffe sig brugsting, og af stadig flere i storsamfundet, nationalt såvel som internationalt, folk som er rede til at betale høje priser for det, der er kulturelt særegent.

Asa Kitok hører til i rækken af de kundskabsrige pionerer, som har muliggjort denne vigtige kulturpolitiske udvikling. Takket være Asa Kitok og hendes få efterkommere lever den sami-

Med de tyndeste rødder skabes ting, der fryder øjet. Her en sukkerskål med to rækker, fire-dobbelt siksak-mønster som dekoration. Foto: Tom G. Svensson.

ske rodbinding idag på linie med de øvrige traditionelle samiske håndværk og kunsthåndværk, selvom mange kan henvise til adskilligt flere udøvere. Uden Asa Kitoks stilfærdige initiativ er det imidlertid højest usikkert, om rodarbejderne havde eksisteret blandt de samiske kulturytringer i moderne tid. Forudsætningen for søstre Kitoks arbejder mod en ny, dristig formgivning og en indiskutable position i frontlinien blandt samiske kunsthåndværkere er naturligvis deres mor Asa Kitok, hvis rolle som kulturbærer var mere i det skjulte.

Det er nærliggende at sammenligne Asa Kitoks gerning med det vigtige pionerarbejde indenfor keramikkunsten,

som nogle få kvinder blandt puebloindianerne i Nordamerikas sydvestlige egne præsterede i begyndelsen af dette århundrede, især Nampeyo, *hopi*, og Maria Martínez, *tewa*. De gav ligeledes en gammel mere eller mindre glemt viden nyt liv og fornyede den til en stilren, særegen kunstform. Deres individuelle arbejde fik imidlertid betydeligt større virkning, idet et langt større antal kvinder, slægtninge såvel som stammefrænder i nabolaget, lod sig inspirere og sammen bidrog til dette kunsthåndværks genopståen.

Asa Kitok har levet sine dage i en tyndt befolket bygd, som nærmest har karakter af en ødemark, mens puebloen er et

tæt befolket lokalsamfund, der fremmer kontakten mellem folk og giver grobund for spredning af idéer. Dette sammenholdt med tidsfaktoren, dvs. den tid der går med færdiggørelsen af det enkelte produkt, forklarer denne forskel. Man må dog håbe, at den samiske rodbinding er nået så langt, at den kan leve videre, selvom det efter al sandsynlighed bliver med et fåtal af udøvere, der med stor entusiasme og delvis selvopofrelse opretholder kontinuiteten i en gammel kulturarv.

For samehåndværkerne og kunsthåndværkerne er det vigtigt at fremvise sine bedste produkter for på den måde at opnå en effektiv kundskabsformidling om samisk kultur. Samer i alle aldre som ikke selv arbejder med disse ting, eller

som kun gør det i det små, kan dér hente både kulturhistorisk indsigt og inspiration. Med et øget kendskab til samerne og deres æstetiske udtryksformer i samfundet som helhed, følger også respekten for den samiske kultur. Samernes selvfølelse forstærkes i og med at en kulturelite vokser frem, en række personer, der har formået at gøre sig gældende i storsamfundet, ikke mindst gennem bemærkelsesværdige udstillinger i forskellige storby-miljøer. Samisk kultur er ikke længere noget mindreværdigt. Den kan hævde sig på en lang række områder, ikke mindst takket være enkelte personers enorme kraftpræstationer i det stille. Historien om Asa Kitok og hendes gerning er kun ét eksempel af mange.

Ellen Kitok sidder her med Asa Kitoks sidste arbejde, en lille osteform med traditionelt mønster. På det store foto ses Asa Kitok og på væggen Ellens ældste datter Kerstin, som også har arbejdet en del med rodbinding. Foto: Tom G. Svensson.

Ved redaktionens afslutning kom meddelelsen, at Asa Kitok døde 22. december 1986.